

DOI: 10.32347/2786-7269.2024.9.84-96

УДК 728.03

Пенязь Т.О.,

tatianapenjazz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6048-2564,

ФОП Пенязь Т.О., м. Кропивницький

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ БУДИНКУ ПО ВУЛ. ТЕАТРАЛЬНА, 7 У М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

Розглянуто просторово - планувальне рішення, композиційну структуру та стилістичні особливості будинку по вул. Театральній, 7 (Ф. П. Сергєєва) в м. Кропивницький. Досліджено символіку та риси архітектурного декору фасаду, що є спорідненим з декоруванням фасадів будинку В. Паученка по вул. арх. Я. Паученка, 89 в м. Кропивницький та будинку Б.Я. Купермана на розі вул. В. Вішневського та просп. Чкаловського в м. С. – Петербург.

Ключові слова: архітектор О. Лішневський; архітектор Я. Паученко; медієвістські напрями історизму; м. Єлисаветград; м. Кропивницький; північний модерн; протомодерн.

Мета дослідження: ідентифікувати та проаналізувати планувальні, композиційні та стилістичні особливості будинку по вул. Театральна, 7 в м. Кропивницький (Єлисаветград).

Методологія. Дослідження проведено на основі загальнонаукових: емпіричного і теоретичного, методів. Емпіричний метод полягає у співставленні архівних та літературних джерел, виокремленні та ототожненні композиційних і стилістичних прийомів вирішення фасадів досліджуваних будівель. До теоретичних прийомів належать: гіпотеза, аналіз наукових джерел, та класифікування стильових характеристик. Спеціальні методи складаються з фотофіксацій, графічних реконструкцій, морфологічного аналізу.

Результати. Проведено фотофіксацію фасадів, графічну реконструкцію планів будинку по вул. Театральна, 7 початку і середини ХХ ст. задля його ідентифікування. Виявлено, що власником будинку по вул. Театральна, 7 був єлисаветградський купець Ф.П. Сергєєв. Простежено генетичний зв'язок стилістичного вирішення будинків по вул. Я. Паученка, 89, Театральна, 7 та на розі просп. Чкаловського і вул. В. Вішневського в С. – Петербурзі, які належать відповідно до історизму, протомодерну і романтичному (північному) модерну. Простежено вплив змін у планувальній структурі будівлі П. Сергєєва протягом ХХ ст. на композицію фасаду.

Наукова новизна і практичне значення дослідження складається з порівняльного аналізу композиційно - планувальної структури будівель,

особливостей застосування споріднених архітектурних деталей у формуванні стилістичних рішень різних архітектурних напрямів, дослідження особливості творчості архітекторів Я.В. Паученка та О.Л. Лішневського.

Дослідження сприятиме поглибленню теоретичних і практичних знань про архітектурний розвиток м. Кропивницький кінця XIX – початку XX ст., які можуть бути використані у вирішенні питань реставрації і реконструкції забудови його центральної частини.

Порівняльний аналіз стилістичних особливостей досліджуваних будівель буде корисним навчальним довідковим матеріалом для студентів – майбутніх архітекторів та дизайнерів, які цікавляться особливостями історичної забудови міст центральної України.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. відзначений увагою дослідників до особливостей історико - культурної спадщини, зокрема архітектурної, регіональних і локальних центрів України. Неусвідомлене ставлення до неї призводить до втрати автентичності та спотворення історичних будівель центральної частини міст, внаслідок нерозважливих заходів по їх реконструкції та реновації. Тому дослідження композиційних, конструктивних та стилістичних особливостей історичної забудови кінця XIX-початку XX ст. в місті Кропивницький є актуальним і необхідним.

Аналіз досліджень і публікацій. Стилiстичнi та типологiчнi особливостi забудови кiнця XIX- початку XX ст. в Україні були досліджені Кіріченко Е.І., Давідич Т.Ф. [1], Івашко Ю.В. [9].

Планувальні та конструктивні особливості архітектури України кінця XIX- початку XX ст. досліджені Ясиєвичем В.Є. [21], Субін – Кожевніковою А.С. [16], Коровкіною Г.А. [14]

Особливості забудови м. Єлисаветграда - Кропивницького розглянуті в дослідженнях Щербіни Г.Я. [20], Кецько О.Ю. [10], Пенязь Т.О., Слепцова О.С. [22].

Архітектурно-декоративна пластика та семантичні особливості фасадів забудови кінця XIX- початку XX ст. досліджено Кіріченко О.І. [11, 13]. Персоналії архітекторів, які працювали на межі XIX - XX ст. в м. Кропивницькому, досліджували О.І. Кіріченко [12], В.В. Поліщук, [15 - 17], С. Невесьолов [15] та інші.

Формулювання цілей. Дослідити ідентифікацію будинку по вул. Театральній (Дворцовій), 7. Проаналізувати особливості композиційного формування фасадів будинків по вул. Театральна, 7 та вул. Я. Паученка, 89 в м. Кропивницький, будинку на розі вул. В. Вішневського та просп. Чкаловському в м. С.-Петербург за допомогою порівняння структурних елементів і деталей, виявити характер наслідуваності їх використання у практиці архітекторів О.

Лішневського і Я. Паученка, визначити стилістичне спрямування їх архітектурних рішень.

Основна частина. Економіко - політичні реформи 1860-1870-х рр.: селянська 1861 р.; земська 1864 р., привели до «промислової революції» в Російській імперії: стрімкому зростанню міського населення, розвитку міської інфраструктури, що позначилось на темпах розбудови міста Кропивницький (Єлисаветград). Скасування статусу військового поселення у 1865 р. уможливили забудову міста не тільки за «зразковими» проектами, а й за індивідуальними. Місцеві архітектори О. Лішневський та Я. Паученко, що працювали у місті на зламі XIX - XX ст., доповнили палітру стильових напрямів вітчизняної архітектури.

О. Лішневський, народжений у м. Херсон, по закінченні С.-Петербурзької академії мистецтв починав свій творчий шлях у м. Єлисаветград (Кропивницький) в 1895–1901 рр., працюючи, переважно, у медієвістських стилях історизму. З переїздом до м. С.-Петербург архітектор успішно працював у різних напрямках модерну і не переривав зв'язки єлисаветградськими замовниками [11; 15].

Єлисаветградець Я. Паученко, після закінчення Московського училища живопису, ліплення та зодчества в 1883 р., оселився на батьківщині, якій присвятив свою творчість. Архітектор відзначився як талановитий інтерпретатор відомих архітектурних тем у яскравих і виразних будівлях напрямів історизму та модерну [16].

У процесі забудови центру м. Єлисаветград (Кропивницький) поступово складалось певне функціональне зонування центральних вулиць: вул. Дворцова (Театральна) забудовувалась здебільшого глядацько - розважальними закладами, на вул. Петровській (Т. Шевченка) будувались освітні заклади, на вул. В. Перспективній переважали готелі та торгові заклади. Навколишні вулиці забудовувалась розкішними особняками, садибними та прибутковими будинками [22].

Найошатнішою вулицею була вул. Дворцова (Театральна), що поєднувала комплекс військових штабних будівель разом із будівлею зимового театру Г. Трамбицького та міський бульвар. На ділянці між пров. Театральним (вул. Театальною) і вул. Шульгіних (вул. Міргородською) розташувались будинки найвпливовіших людей міста. Завдяки пропорційній узгодженості та єдиним прийомам благоустрою стильова строкатість забудови захоплювала і вражала [22].

Ділянка вулиці отримала свій остаточний вигляд у 1913 р. із закінченням будівництва прибуткового будинку Ф. Сергєєва (табл. 1).

Існує багато протиріч у визначенні часу будівництва, авторства та належності будинку. Тривалий час вважалось, що будинок № 7 по вул. Театральній належав купцю М.Т. Соловійову, який був збудований у кінці XIX ст. архітектором Я.В. Паученко. Красзнавець В. Поліщук вважав, що будинок Ф. Сергеева знаходився на розі вул. Дворцова та Миргородська, але ця думка спростовується багатьма архівними джерелами [16].

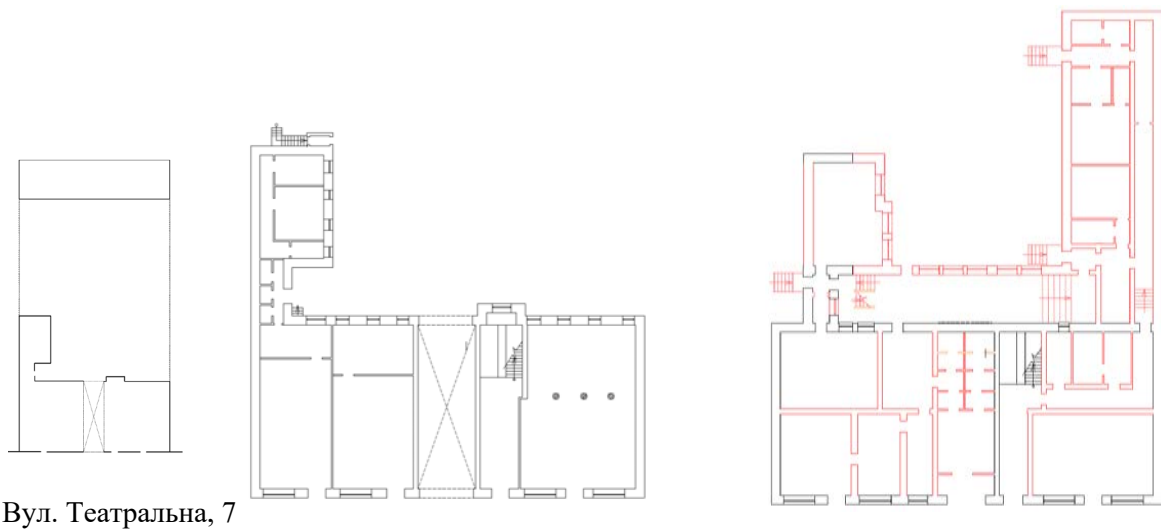


Табл. 1. Забудова вул. Театральна в межах пров. Театрального і вул. Шульгіних.
(фото з відкритих джерел).

При вивченні архівних матеріалів постанов міської управи виявлено, що Ф. Сергеев отримав дозвіл на будівництво двоповерхового будинку по вул. Дворцовій у 1911 р. [7], М. Соловійов збудував будинок на розі вулиць Дворцова і Миргородська у 1901 р. [4] (навпроти будинку О. Сикорського

(1897 р.) [5]) Будинки №№ 9 (1896 р.) [3] і 11 (1910 р.) [6] належали відповідно О. і Г. Волохіним.

При порівнянні графічних матеріалів облікової картки націоналізованого будинку по вул. Леніна, 6 (Театральна, 7) 1924 р. [2] та інвентаризаційної справи будинку по вул. Леніна, 7 (Театральна, 7) КООБТІ [8], виявлено, що будинок Ф. Сергєєва розташований під № 7 по вул. Театральній (табл. 2).



генеральний план і план першого поверху будинку Ф. Сергєєва по вул. Леніна, 6 (Театральній, 7) станом на 1924 р. [2; 8] (графічна реконструкція автора)

схема плану будинку по вул. Леніна (Театральній), 7 станом на 1961 р. [8] Червоною лінією позначений контур пізніших добудов. (графічна реконструкція автора)

Табл. 2. Порівняльний аналіз планувальної структури будинку по вул. Театральна, 7

Також існує невизначеність щодо авторства проекту будинку. У некролозі газети «День» у 1914 р. з приводу смерті архітектора Я. Паученка перелічувались будинки, створені за його проектами із зазначенням будинку Ф. Сергєєва [16].

У 1980 р. у публікації архітектора О. М. Федорова було надано фото петербурзького прибуткового будинку Б. Купермана [19], створеного за проектом О. Лішневського, портали якого різноч. збігались із формами одного з порталів будинку по вул. Театральній, 7 в м. Кропивницький. При співставленні архівних джерел виявлено, що проекти будинків Б. Купермана та Ф. Сергєєва були виготовлені в 1911 р.

Фасад п'ятиповерхового прибуткового будинку Б. Купермана по просп. Чкаловському симетричний, трьохчастинний. Бічні частини виступають складними східчастими різнорівневими об'ємами, із центральними трикутними

фронтами з куполами на барабанах із внутрішніх боків. Декорування фасадів близько до оздоблення фасадів церкви Св. Олексія, що знаходиться супроти будинку (арх. Г. Грімм) [11] (табл. 3). Воно складається із збільшених архітектурних деталей романської архітектури (трифорії вікон, карнизні аркатурні пояски, плаский ліпний рельєф у тимпанах фронтонів).

Два симетричні вхідні отвори першого поверху декоровані порталами, стилізованими у формі кокошників з декоруванням пласким ліпним рослинним орнаментом, що спираються на сферичні колони (стилізація диньок).



Табл. 3. 1. Фасад по просп. Чкаловському будинку Б. Купермана в С. – Петербурзі (арх. О. Лішневський, 1911 р.); 2. Церква Св. Олексія (арх. Г. Грімм, 1908 – 1911 рр.) [16]

Решта фасаду декорована стримано. Стильові ознаки будинку вказують на належність до російської течії північного модерну.

Прибутковий будинок Ф. Сергєєва по вул. Дворцова (Театральна), 7 в м. Єлисаветград (Кропивницький) формує фронт вулиці і має центральний проїзд. Форма плану г – подібна, планувальна структура основних приміщень першого поверху – чарункова, відповідно до розміщення магазинів. Планувальна структура допоміжних приміщень – коридорна. Другий поверх був житловим і мав зальну планувальну структуру [2].

Фасад - трьохчастинний, асиметричний. Перший поверх має збільшені аркові прорізи, верхню частину яких поєднує суцільна тяга, що наслідує форми арок. Вона переривається розкішним порталом вікна ліворуч від проїзду у вигляді кокошника з цегляним рельєфом, що відтворює орнамент гаптування, який спирається на циліндричні півколони. Йому відповідає перспективний рустований портал праворуч від проїзду з відтворенням мотиву диньок в

нижній частині. Розташування прорізів першого поверху не відповідає кількості і положенню прорізів другого поверху.



Табл. 4. 1. Фасад будинку по вул. Театральній, 7 (матеріали відділу охорони пам'яток департаменту культури та туризму КОВА); 2. Фото будинку по вул. Театральній, 7 (фото автора)

Другий поверх вирішений в стилістиці псевдоросійського стилю: підвищений, з рустами по кутах, ризаліт центральної частини має три прямокутні із заокругленням по кутах прорізи, доповнений балконом з кованою

огорожею і завершений підвищеною вальмовою покрівлею, прикрашеною складним парпетом і центральною арковою люкарною. Її лиштви синусоїдної форми оздоблені геометризованими орнаментами, що імітують мотиви дерев'яної архітектури. Лівий бік фасаду акцентований трапецеподібним еркером з трикутним фронтоном.

Лиштви вікон другого поверху мають псевдоросійський декор: на ризаліті кілеподібні верхівки спираються на спрощені пілони з романськими капітелями і диньками, у бічних частинах фасаду другого поверху лиштви аркових вікон мають кілеподібні верхівки, що спираються на кесоновані пілони з капітелями (табл. 4).

Структура фасаду і характер декору будівлі характерні для архітектурного напрямку протомодерну, який розвивався в кінці XIX ст. За свідченнями В. Ясиєвича, Ю. Івашко, Т. Давідич стильовий розвиток архітектури провінційних міст відбувався із запізненням. Тому у пам'яткоохоронній документації виникла плутанина при визначенні часу зведення будинку (визначається кінцем XIX ст.).

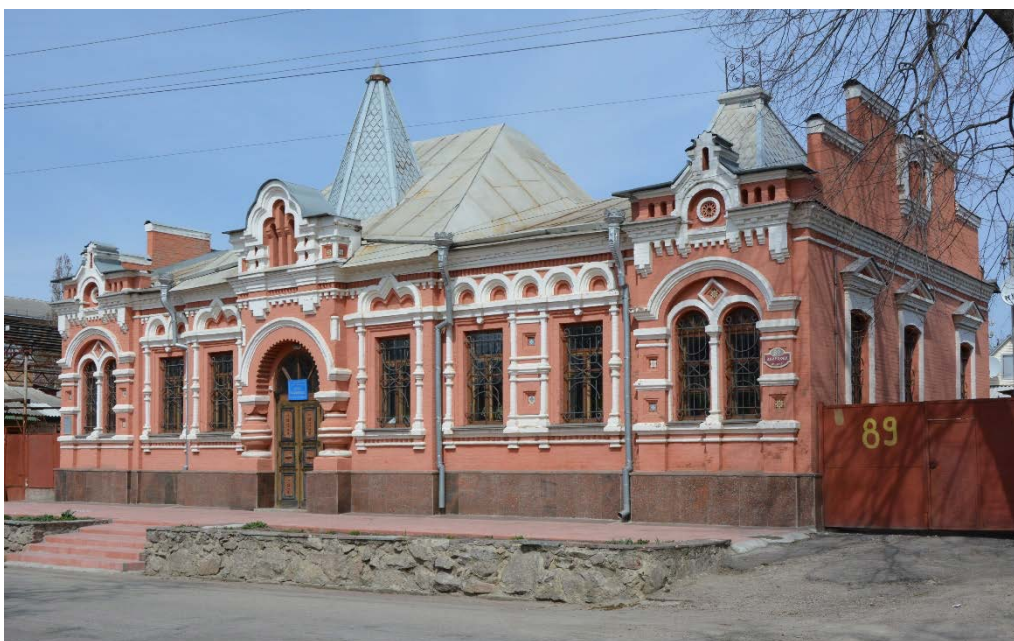


Табл. 5. Фото будинку по вул. арх. Я. Паученка, 89 (фото автора)

Я. Паученко із самого початку своєї діяльності проявив себе як вигадливий стилізатор, інтерпретатор відомих архітектурних мотивів. У проекті власного житлового будинку (1899 р.) він поєднав безліч композиційних прийомів архітектурного декорування в псевдоросійському стилі, які згодом з'являлись в архітектурі будівель Єлисаветграда (Кропивницького) (табл. 5).

На можливе авторство О. Лішневського єлисаветградського проекту вказує і планувальна структура будинку Ф. Сергєєва, яка характерна для інших

єлисаветградських будинків, виконаних майстром (г-подібний план з винесенням допоміжних приміщень у дворовий блок). Композиційна побудова планів будівель Я. Паученко переважно прямокутна із формуванням блоку допоміжних приміщень у бічній частині будинку, або у підвалі. Можливо, Я. Паученко вів нагляд за зведенням будівлі по вул. Дворцовій (Театральній), 7 і творчо інтерпретував закладені у проекті О. Лішневського архітектурні мотиви у цегляному стилі.

Висновки. Будинок Ф. Сергеева по вул. Театральній, 7 в м. Кропивницький став окрасою міста і додав фарб у палітру забудови вулиці Театральна (Дворцова), яка має велике значення для розуміння принципів архітектурного формування міста початку ХХ ст. В його вирішенні органічно поєднались особливості творчого почерку архітекторів О. Лішневського та Я. Паученка.

Протягом ХХ ст. будинок використовувався як дитячий культурний заклад: спортивна школа, палац піонерів та ліцей мистецтв, чому сприяв образ казкового будинку. Розширення приміщень будинку здійснювалось за рахунок добудов з боку двора та внутрішніх перепланувань. Вузлові елементи планування (сходові клітини, зовнішні стіни) зберіглись.

Рішенням ВК Кіровоградської Обласної Ради народних депутатів від 15. 12. 1988 р. № 375 «Про взяття додатково на державний облік будівель та споруд, які становлять містобудівну та архітектурну цінність» всі історичні будівлі вулиці Дворцової (Театальної) від вул. Кавалерійської до вул. В. Перспективна визнані пам'ятками архітектури місцевого значення. Внаслідок акцентування уваги до історико – культурного значення забудови центру міста, під час заходів щодо регулювання її розвитку відбувається втрата значущих композиційно - планувальних елементів.

Комплексні наукові дослідження архітектурної спадщини м. Кропивницького необхідні для врахування цінних планувальних і стильових елементів у розробці сучасних прийомів формування архітектурного середовища історичного центру міста.

Список джерел

1. Давідич Т.Ф. Еклектика в архітектурі. Культурно-художні витоки та сучасне осмислення. – Дис. д-ра архітектури: 18.00.01/ Харківський нац. Ун-т будівництва та архітектури. Х. 2019.
2. ДАКіроО Фр. 233 о. 3 спр. 458 Учетные карточки и планы национализированных домостроений по Елисаветграду 1924 р.
3. ДАКіроО Ф. 78 о. 1 спр. 20. Книга 5 записей постановлений Елисаветградской городской Управы 1896 г.

4. ДАКіро Ф. 78 о. 1 спр. 43. Журнал заседаний Елисаветградской городской Управы 1901 г.
5. ДАКіро Ф. 78 о. 1 спр. 51. Книга 5 записей постановлений Елисаветградской городской Управы 1897 г.
6. ДАКіро Ф. 78 о. 1 спр. 92. Журнал заседаний Елисаветградской городской Управы 1910 г.
7. ДАКіро Ф. 78 о. 1 спр. 100. Журнал заседаний Елисаветградской городской Управы 1911 г.
8. Інвентаризаційні справа КООБТІ на будинок №7 по ул. Ленина (Театральної)
9. Івашко Ю.В. 2013. Основи стилеутворення модерну в архітектурі України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. ... д-ра архітектури – К. КНУБА.
10. Кецко Е.Ю. 1986 Историко-градостроительный анализ развития г. Кировограда // <http://library.kr.ua/elib/ketsko/>;
11. Кириченко Е., Турковская Е., Чепель А. 2020. Архитектор Александр Лишневский. СПб: ПроPILEI. ISBN 978- 5-6045089-7-8.
12. Кіріченко О.І. 2009. Сильові пошуки архітектора Олександра Лішневського в елисаветградський період творчості (1895–1901 роки). Наук. Збірник: Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. Вип. 9. с. 218 – 222
13. Кіріченко О.І. 2014. Епоха модерна в соціокультурному просторі Єлисаветграда. Наук. збірник: Наукові записки. Випуск 133. Серія: Педагогічні науки. Кировоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. с. 137 – 143
14. Коровкіна Г.А. 2020. Особливості архітектури модерну міста Харкова. Автореф. дис... кандидата архітектури. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.
15. Невесьолов С., Поліщук В. 2022. Він прикрасив місто вишуканими будівлями. Кропивницький, ВЦ ККТК.
16. Поліщук В. 2023. Місто Якова Паученка. Кропивницький: ВЦ ККТК.
17. Поліщук В., Тютюшкін Ю. 2023. Коли будинки мали власні імена. - Кропивницький: ВЦ ККТК.
18. Субін-Кожевнікова А.С. 2020 Розвиток архітектури м. Вінниці наприкінці ХІХ - у першій половині ХХ ст. Автореф. дис... кандидата архітектури. Національний університет «Львівська політехніка».
19. Федоров О.М. 1980, Архитекторы Ленинграда. Образ и функция. Журнал «Строительство и архитектура Ленинграда», № 6, с. 31-35 (рос.)

20. Щербина, Г.Я. 1984. Кировоград. Архитектурное наследие. Журнал Строительство и архитектура. № 9. с. 13-15
21. Ясиевич В. 1988. Архитектура Украины на рубеже 19-20 веков. Киев: Будівельник.

Tetyana Penyaz,

architect, individual entrepreneur Tatyana Penyaz, Kropyvnytsky, Ukraine

STYLE FEACHES OF THE HOUSE AT 7 TEATRALNA STREET, KROPYVNYTSKYI

The article considers the spatial planning solution, compositional structure and stylistic features of the house at 7 Teatralna Street (F.P. Sergeyeva) in Kropyvnytskyi. The symbolism and features of the architectural decoration of the facade, which is related to the decoration of the facades of V. Pauchenko's house at 89, Arch. Ya. Pauchenko St. in Kropyvnytskyi and B.Ya. Kuperman's house at the corner of V. Vishnevsky St. and Chkalov Ave. in St. Petersburg, are investigated.

The purpose of the study is to identify and analyse the planning, compositional and stylistic features of the house at 7 Teatralna Street (F. P. Serheyeva) in Kropyvnytskyi (Yelisavethrad).

Methodology. The study was conducted on the basis of general scientific methods: empirical and theoretical. The empirical method consists in comparing archival and literary sources, identifying and identifying compositional and stylistic techniques for solving the facades of the studied buildings. Theoretical methods include: hypothesis, analysis of scientific sources, and classification of style characteristics. Special methods include photographic recordings, graphic reconstructions, and morphological analysis.

Results. Photographic fixation of the facades, graphic reconstruction of the plans of the house at 7 Teatralna Street of the early and mid-twentieth century were carried out to identify it. It was found that the owner of the house at 7 Teatralna Street was a merchant from Yelisavetgrad, F. P. Sergeyev. The genetic connection of the stylistic solution of the houses at 89 Ya. Pauchenko Street, 7 Teatralna Street and B. Kuperman's in St. Petersburg, which belong to Historicism, Protomodernism and Romantic (Northern) Modernism, respectively, is traced. The changes in the planning structure of P. Sergeev's building during the twentieth century as a result of changes in its functional purpose are traced.

The scientific novelty and practical significance of the study consists in a comparative analysis of the compositional and planning structure of buildings, the peculiarities of the use of related architectural details in the formation of stylistic

solutions of various architectural trends, and the study of the peculiarities of the work of architects Ya. Pauchenko and O. Lishnevsky.

The study will contribute to the deepening of theoretical and practical knowledge about the architectural development of Kropyvnytskyi in the late nineteenth and early twentieth centuries, which can be used in addressing the issues of restoration and reconstruction of the buildings of its central area in the late nineteenth and early twentieth centuries.

The comparative analysis of the stylistic features of the buildings under study will be a useful educational reference material for students - future architects and designers interested in the peculiarities of the historical development of cities in central Ukraine.

Keywords: architect O. Lishnevsky; architect Ya. Pauchenko; medievalist trends of historicism; Yelisavethrad; Kropyvnytskyi; northern modernism; protomodernism.

REFERENCES

1. Davidych T. F. 2019. Eclecticism in architecture. Cultural and artistic origins and modern understanding. ArcD Dis. KhNUCEA. H. {in Ukrainian}
2. SAKirR Fr. 233 d. 3 fl. 458 Registration cards and plans of nationalised house buildings in Yelisavetgrad 1924 p. {in Russian}
3. SAKirR F. 78 d. 1 fl. 20. Book 5 of ordinance registers of the Yelisavetgrad city administration in 1896. {in Russian}
4. SAKirR F. 78 d. 1 fl. 43. Journal of the sessions of the Yelisavetgrad City Administration in 1901. {in Russian}
5. SAKirR F. 78 d. 1 fl. 51. Book 5 of ordinance registers of the Yelisavetgrad city administration in 1897. {in Russian}
6. SAKirR F. 78 d. 1 fl. 92. Journal of the sessions of the Yelisavetgrad City Administration in 1910. {in Russian}
7. SAKirR F. 78 d. 1 fl. 100. Journal of the sessions of the Yelisavetgrad City Administration in 1911. {in Russian}
8. Inventory file of CRBTI for the house No. 7, Lenina (Teatralna) str. {in Russian}
9. Ivashko Y.V. 2013. Fundamentals of Art Nouveau Style Formation in the Architecture of Ukraine (late nineteenth - early twentieth centuries): ArcD thesis. – K.: KNUCA. {in Ukrainian}
10. Ketsko E.Yu. 1986 Historical and urban planning analysis of Kirovograd city development // <http://library.kr.ua/elib/ketsko/> > [access date September 15, 2022]{in Russian}

11. Kirichenko E., Turkovskaya E., Chepel A. 2020. Architect Alexander Lishnevsky. SPb: Propylaea. ISBN 978- 5-6045089-7-8. {in Russian}
12. Kirichenko O.I. 2009. Stylistic searches of the architect Oleksandr Lishnevsky in the period of his work in Elisavetgrad (1895-1901). Scientific Collection: Ukrainian art history: materials, research, reviews: A collection of scientific papers [edited by G. Skrypnyk]. Kyiv. M. Rylsky Institute of Art History of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 9. pp. 218 - 222. {in Ukrainian}
13. Kirichenko O. I. 2014. The Age of Modernity in the Socio-Cultural Space of Elisavetgrad. Scientific collection: Scientific notes. Issue 133. Series: Pedagogical Sciences. Kirovohrad: V.V. Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University. p. 137 - 1432. {in Ukrainian}
14. Korovkina G.A. 2020. Features of the Art Nouveau architecture of the city of Kharkiv. PhD thesis. Khrakiv: A.N. Beketov Kharkiv National University of Architecture and Construction. {in Ukrainian}
15. Nevesyolov S., Polishchuk V. 2022. He decorated the city with exquisite buildings. Kropyvnytskyi, PC KKTK. {in Ukrainian}
16. Polishchuk V. 2023. The city of Yakov Pauchenko. Kropyvnytskyi: PC KKTK. {in Ukrainian}
17. Polishchuk V., Tyutyushkin Y. 2023. When houses had their own names. - Kropyvnytskyi: PC KKTK. {in Ukrainian}
18. Subin-Kozhevnikova A.S. 2020. Development of the architecture of Vinnytsa in the late XIX - first half of the XX century. PhD dis. Lviv. Polytechnic National University. {in Ukrainian}
19. Fyodorov O.M. 1980, Architects of Leningrad. Image and function. Journal of Construction and Architecture of Leningrad, No. 6, pp. 31-35. {in Russian}
20. Shcherbina G. Ya. 1984. Kirovograd. Architectural heritage. Journal of Construction and Architecture. № 9. c. 13-15 {in Russian}
21. Yasiyevich V. 1988. Architecture of Ukraine at the turn of the 19th-20th centuries. Kiev: Budivelnik. {in Russian}